

شمس الدين كاکړ

ژوند او د ټاټوبي مېنه يې:

د پښتو ژبې په دېوان لرونکي شاعرانو کې شمس الدين کاکړ ښه دروند ځای لري. دده سوځنده شعرونه د پښتو ادب ډېره خوندوره برخه ده. د ادب مینه وال دده له نامه سره وار د واره د ميرزا حنان بارکزي له خولې او ورپسې د ((تاريخچه شعر پښتو)) له لارې اشنا سوي دي (۱۳۱۴ ش). تردې وروسته نو په پښتانه شعرا دوهم ټوک کې دده بشپړ ژوند ليک راوړه سو (۱۳۳۱ ش). تردغې پېژندنې درې کاله وروسته دده دېوان په کابل کې د پښتو ټولني له خوا خپور سو. د دېوان په سر کې د پښتو ټولني د هغه وخت د لوی مدير ارواښاد رشتين په قلم په يوه لنډه يادونه راغلې ده او د کتاب په پای کې ښاغلي عزيز الله واصفي د شمس الدين کاکړ پر ژوند او هنر باندې ښه مفصله څېړنه کړې ده. د دېوان د اهتمام چاري حفيظ الله سرته رسولي دي. د دېوان پر چاپ باندې پنځوس کاله اوښتي دي. ددې پنځوسو کلونو په اوږدو کې د شمس الدين کاکړ د ژوند اړخونه لاهم په تياره کې دي او په دې باب نوي پرمختياوي منځ ته نه دي راغلي. دومره قدر سوې ده، چې د شمس الدين کاکړ او شمس الدين غلجي د ژوند او آثارو په باب، چې کومه تېروتنه له پښتانه شعرا دوهم ټوک څخه راپيل سوې او بيا تردې نژدې کلونو پورې پرله پسې رانقل سوې وه، د نوو څېړنو له مخې سمه سوې او اصلاح سوې ده او زه به وروسته پر ورغېرم.

دغه د دېوان څښتن شاعر شمس الدين دده د خپلي وينا له مخې په قوم کاکړ و. دی وايي:

شمس الدين کاکړ به څه بې تمیزنه وي
چې بدل يې د تنگ شال کسې په شړۍ
(۱۰۵ مخ)

د کندهار په کلچار کې او سپدئ:

لکه لعل په اير و کښي دی بې قدره
هسي پروت دی شمس الدين په کلچار کې (۲)
(۲۴ مخ)

يو ځای يې ځان ((د بادوزو هماسيه)) بللی دی:

ستا د جوړو د جفا د زياتي زوره
شمس الدين سو همسايه د بادوزو
(۷۵ مخ)

زما د معلوماتو له مخې خو ((بادوزي)) د ترينانو يو ښاخ دی او په نسبي وېش کې په تور ترين گډېږي. د ترينانو سيمه پښين دی. د پښين ختيځ ته کاکړستان پروت دی. د شاعر دا يادونه په پښين کې دده پر استوگنه شاهدي ورکوي خو ډېره استوگنه يې په کندهار کې وه. دی پر کلچار سربېره د کندهار د ځينو نورو سيمو ((باباولي او سرپوزې)) نومونه هم يادوي.

گلرخان درومي سبا مېلې ته
باياولي تـسه څوک سرپوژې ته
حيران پرلاري زه شمس الدين يم
چي پورته درومم که مخ و کښې ته
(۱۲۲مخ)

دوخت د تحصيل مروج پراوونه بې بشپړ کړي او د ملايي بگړۍ بې تړلې وه .

که بې ستا شوندي روانه کړې په شرعه
شمس الدين نورناملائي ملامه شه
(۸۹مخ)

دی وايي په شعر بې هغه څوک پوهېدلای سي ، چي په آیات و حديث پوه وي .

شمس الدين په شعر هغه سپړی پوه دي
چي واقف وي لـسه حديثه له آیاته
(۸۱مخ)

گویا په پورتنی بیت کي هم خپلي ملايي ته اشاره کوي . معاصرینو بې هم د ((ملاشمس الدين)) په نامه یاد کړی دی .
ميرزا حنان بارکزی وايي:

اوس زموږ د وخت شاعر ملاشمس الدين دی
په تکليف تياروي واره غـزل
(دېوان- ۲۲۴مخ- ۱۳۷۰ش چاپ) (۳)

پر ملايي سربېره بې د سلوک لار هم وهلې وه او د بغداد پېر شېخ عبدالقادر جېلاني د ((خپل پير)) په نامه بولي .

په پيرانو کښي بهتر دی زما پير
تر همه وليانو غوردي زما پير

.....

صبح و شام بې پر بغداد نوبت ږغېږي
هسي شان د بحر و سردی زما پير
(۳۱مخ)

له تربته چي بي درست بغداد شمېم دئ
شمس الدين كار په هغه مشكل كښاي كړي
(۱۰۲مخ)

د شمس الدين كاكړ د پلار و نيکه او كورنۍ ياد په دېوان كې نسته او د ژوند كلونه يې هم د ځينو قرابنو له مخې اټكل سوي دي. دده په دېوان كې د كشمير د حكمران سردار محمد عظيم خان يادونې د شاعر د ژوند ليك ليكونكو ته داسي يوه قرينه په لاس وركړې ده، چي د هغې پېښت يې دده د زېږېدلو نېټه تر ۱۱۸۰ ق كالو وروسته گڼلې ده (۴). د مړينې كال او د مزار به باب يې هيڅ درك په لاس كې نه لرو.

د شمس الدين كاكړ د عصر سياسي او ټولنيز حالات، چي پخپل دېوان كې يې ورته ښه څرگندي اشارې كړي دي، په دې ارزي، چي يو څه وشنل سي او رويا پر و لوبړي.

د شمس الدين كاكړ عصر حالات

د لوی احمد شاه بابا (۱۱۲۰ - ۱۱۸۲ هـ ق) د واکمنۍ کلونه د افغانستان پر خلکو باندي د هوسايي، عدالت، پرېمانۍ او امنيت کلونه وو. اولس ددغه ((فرشته خصال)) زعيم ترسيوري لاندي د خوښۍ ژوند کاوه. کله چي دده سيوري د افغانانو له سره ليري سو (جمعه ۲۰ رجب ۱۱۸۲ هـ ق) او زوی يې تېمورشاه له څه جنجال او وژنو وروسته د خپل پلار گټلي تخت ته ورسېد بيا هم اولس په نسبي توگه آرام و. تيمورشاه که څه هم د پلار په شان د افغاني مشرانو زړونه نه وو ساتلي او احمد شاهي امپراتوري ته جدي گواښونه متوجه وو، خو اولس ته په هماغه شرايطو كې هم د يوه آبرومنده او آرام ژوند زمينې موجودي وې. د تيمورشاه له مړينې سره سم (د عاشورا اوومه ۱۲۰۷ هـ ق) په افغاني خاوره كې د بې اتفاقي او پرتاج وخت باندي د كورپه كور بدۍ بلانگه سوه. د هغه وخت د حالاتو مطالعه سړي ته زموږ د فاضل استاد پوهاند علامه رشاد (رح) هغه خبره ورپه يادوي، چي وايي ((د پښتنو واکمني پر دريم پښت سره شورېږي)). استاد به موږ ته له حميد لودي څخه تر شهيد داود خان پوري پرله پسې د واکمنو كورنيو مثالونه راوړل، چي د تاج و تخت شېرازه يې په دريم پښت سره ډرې وړي سوي ده. استاد به ددغي پېښي عيني علتونه هم بيانول، چي د هغو تفصيل زما ددې ليكني تر حوصلې وتلی دی. د تيمورشاه تر مړينې وروسته له يوې خوا په حکمرانه كورنۍ كې د تاج و تخت پرسر د ورونيو ترمنځ جگړې پيل سوې او له بلې خوا د ځينو اشتباهاتو له امله د بارکزو پياوړی قوم، چي د سردار پايښه خان د يويشتو غښتلو زامنو لخوا اداره کېدئ، له حکمراني كورنۍ سره په دښمنۍ كې ودرول سو. دهند په لويه وچه كې د انگرېزي استعمار د منگولو په ټينگولو سره ددغو اختلافاتو اورته نوره هم لمن ووهل سوه او د افغاني واکمنو خپل منځيو جگړو بيا سكهان او د پارس قاجاري حكومت د افغانانو پر ضد مقابلې ته زړه وركړل. د احمد شاهي امپراتوري پراخ قلمرو ورو په کوچنيو کوچنيو ملوك الطوايفو بدلېدئ او د مركزيت په ړنگېدو سره د افغانستان د تاريخي خاوري اداره چيان په ښكاره بېواکه سدوزي شهزاده گان وو، خو په حقيقت كې د كلاوې سرد بارکزو د مقتدر او مدبر شخصيت وزير فتح خان په مشرۍ د سردار پايښه خان د زامنو په واک كې و. د شهزاده كامران په لاس د وزير فتح خان په ږندولو او وروسته بيا د وردگو په سيدآباد كې دهغه په وژلو سره (۱۲۳۴ هـ ق) د سدوزو او بارکزو ترمنځ د ورو وژنو اور لا زور واخيست او په نتيجه كې يې د افغانستان په سياسي زعامت كې يو ژور بدلون راغی. دا بدلون له سدوزو څخه بارکزو ته د پاچهۍ انتقال و (۱۲۳۸ هـ ق). د افغانستان خاوره د سردار پايښه خان د

زامنو ترمنځ ووېشل سوه او هر ورور په بېلابېلو ولايتو کي د محلي شاهانو په توگه وټاکل سول. ددغو اوږدو جگړو په بهيرکي اولس ته د سر او مال درانه تاوانونه او لوی لوی مصيبتونه ورسېدل ، چي يادونه يې پرتاريخي پاڼو سر بېره د هغه وخت په پښتو شعر و ادب کي هم موندلای سو .

زموږ تربحث لاندې شاعر شمس الدين کاکړ د ځينو دغو حوادثو ناظر و او ځيني بيا دده د ژوند زمانې ته نژدې پېښ سوي وو. ده پخپلو اشعارو کي د سدوزي تيمورشاه مړينه د پښتنو لپاره د بدبختيو پيلامه بللې ده .

دفلک مهرباني ولاړه وقت نور شو
مخ د مخکي و هرچا و ته سور اور شو
ارامي په هغه روح ولاړه د خلقو
چي تيمورباچا و خاورو ته نسکور شو
حق انصاف تمیزد هرچا د زړه ووت
روا داره هر سرې په ظلم و زور شو
دراني هريو ه سواد وزارت کا
سدوزي هريو و ځان لره فغفور شو
هرگدای و هرناکس په وينسېده شو
د حيا و د ابـروي خلک سر تور شو
زننده و چابک سواره پياده گزري
هربقال و دلاک وينم پرآس سپور شو
چي په درست عمر يې باج بنډلی نه و
اوس د تېر عمر باجونه باندي پور شو
ځني غواړي پوښتېدن پرسرد ځمکي
حاکمان نکير منکير قندهار گور شو
هرپښتون د بل پسه کمه روا داردئ
نه پوهېږم دا يې څه کانی پر کور شو
زوی له پلاره سره جنگ و عداوت کا
مدعي له يوه څرمي ورور د ورور شو
ناز و نیاز به له چابس وينې په سترگو
شمس الدينه د نيا ولاړه مخ يې تور شو
(۷۲مخ)

شمس الدين کاکړ په دغه راز حالاتو کي د ځينو ناڅرگندو مجبوريتو له امله ، چي دی يې کله ((د مينې زور)) بولي ، کله يې د ((خپلوانو)) بې مهري و جفا گني او کله يې د ((کندهار بې قدری)) انگېري ، له خپل کور و کلي څخه وتلو ته مجبور سوی دی

. مور ته داخبره سمه څرگنده نه ده ، چي دى به له کندهاره د کوم حکمران د واکمنۍ په وخت کي وتلى وي . خو دومره راته واضح ده ، چي په کندهار کی دده د استوگني په وخت کي حالات د سهلو نه وو . دى وايي:

هيڅ محل د خوښۍ نه دى دا ديار
ځکه وړم له دې دياره درد د يار
خوشحالي پکښې ممکن نه چي بي څوک کا
ځاى د غم و د اندوه دي قندهار
چوړ له غمه د يعقوب بيت الحزن دى
څوک په وروپکښې ژړا که څوک کوکار
(په سبب د ظالمانو حاکمانو) (۵)
ځني تښتي دولتمن او ساهو کار

.....

له تهمته د دولت به سر تور گرزي
څوک له وېري تر سر نه ترې دستار

....

يو عادل حاکم پيدانه شو په ده کښي
چي آباد په زراعت شي ياتجار
روح په روح يې که تري به تري نشته
مخ يې دى و تنزل ته وار په وار
(۳۴ مخ) (۲)

بل ځاى د احمد شاهي امپراتورۍ پر تجزيه کېدو او د پښتنو پر بې اتفاقيۍ باندي ژاړي او وايي:

خدايه ته پر پښتانه وکړې نظر
په عزت دي وه د خپل خير البشر
دا اسلام غيرت يې هسي له زړه ووت
د کافر له لاسه گرززي درېدر
فراري يې په داسان کړې سره جمع
چي يو ځله سره شي شير و شکر
اتفاق او صلاحيت يې کورپه کورکړې
چي به يوله بله بولي برادر
د هر چا له زړه نفاق کړې هسي لري
چي بيارانه شي تر روغي د محشر

.....

.....

که رښتیا وایم اوس دوی شول بې همته
گڼه څه د مسلمان او د کافر
که ملتان و که پوره وه که کشمیر
ځني و نیول سیکان سو پوه شپیر
صد رحمت لاد ملتان پرسد و زو شه
چي پر تنگ و ناموس تېر شول تر خپل سر
له کشمیر و لارل بې جنگه بې جدله
شول ترې پاته نازنین و نازپرور
د هر چا په زړه کښي هسي هیبت پرېوت
ځيني تښتي چي و ویني بربړ سر
پادشاهي بې منحصر شوه پردې ښه
دی کابل و قندهار و پېښور
د هرات عالم له وهمه په فرار دی
په هر کال باندي حمله وي د غجر
علاوه وریاته شوی یو ښکار پور دئ
هغه هم دی نیم دوی نیم د تال پر
د هر ملک رعیت بې تښته کړي له ظلمه
شول د ظلم په کوهي زېر وزیر
پېښینه څو لکو گتلي ځني و لارل
ناخلفه مه شه لوی د چاپر در

....

یو له بله سره وژني قصابان شول
صبح و شام بې دئ په کور کښي شور و شر
خاتمه د پښتانه محمدمد عظیم دی
لکه څو تم د نیانو پېغمبر
مستقیم دې خدای همېش لري پر شرع
هم دي شي په نورد عدل منور
نه بې سیال د شجاعت نه د تدبیر شته
نه بې سیال شته د جرات و د هنر

.....

درست پنجاب په يوه دم کړي لاندې باندې
 له هيبته يې د نښمن کاندې حذر
 کافران بې له هيبته مسلمان شي
 مسلمان به په اسلام شي مفتخر
 په جلب کښي که يې څوک په جهاد درومي
 هم هغه به وي بې شکه بختور
 (۳۵ مخ)

دا قصيده وشمه شعرد تاريخي موادو د پرېمانۍ له بابته پر مهم دئ او د سياسي و نظامي پېښو څو کلنه لري پکښې بيان سوې ده. د شمس الدين کاکړ د ژوند ليک پخوانيو ليکونکو ددې قصيدې د ويلو وخت پر کشمير باندې د سردار محمد عظيم خان (۱۲۰۰-۱۲۳۸ هـ ق) د حکمرانۍ زمانه بللې ده او ددغه استنتاج پر بنسټ يې د شمس الدين کاکړ د زېږېدو کال اټکل کړې دئ ، چي په تېرو پاڼو کي ما هم اشاره ورته کړې ده. خو که څوک د هغه وخت د تاريخي پېښو له په پام کي نيولو سره دې قصيدې ته ځيرسي ، ورته څرگنده به سي ، چي تر ۱۲۳۰ هـ ق وروسته ويل سوې ده. ځکه د شعر د ويلو پروخت ((ملتان و ډېره و کشمير)) سيکانو نيولي دي. له کشميره پښتانه واکمن ((بې جنگ و بې جد له)) وتلي دي ، پادشاهي پر ((درې ښهره کابل ، کندهار او پېښور)) باندې منحصره ده ، پهرات باندې هرکال د ((غجرو)) حمله ده او نور نو پښتانه سرداران او واکمنان پخپلو کي سره وژني او ((قصابان)) سوي دي. ددغو حوادثو تفصيل خو ددې ليکني پر چوکاټ زياتي کوي خو لنډيز يې د ارواښاد غبار له خولې داسي دئ: (ترجمه) د سدوزي شاه محمود او شهزاده کامران لخوا د وزير فتح خان تر وژلو وروسته د وزير وروڼه د انتقام او د واک تر لاسه کولو په نيت را ولاړ سول. د کشمير واکمن سردار محمد عظيم خان په ۱۸۱۸م کي خپل ورور سردار محمد خان له يوڅه لښکر سره له کشميره پېښور او کابل ته ولېږه. پخپله يې شاه شجاع له ښکاري څخه د افغانستان پاچهۍ ته راوباله. سردار دوست محمد خان په پېښور کي د شاه شجاع پر ځای دده ورور شهزاده ايوب د پاچهۍ له پاره له ځان سره کابل ته بوت. د کابل تر نيولو وروسته يې نظر واوښت او د ايوب شاه پر ځای يې د هغه بل ورور شهزاده سلطان علي پاچا او ځان يې وزير وټاکه. له بلي خوا سردار محمد عظيم خان د کشمير واگي خپل ورور نواب عبدالجبار خان ته وروسپارلې او پخپله پېښور ته رهي سو. هورې له شاه شجاع سره ، چي مخکي له ښکاريه راغلی و ، خپله ژمنه واخيستله او هغه يې بيرته ښکاري ته په تېښته مجبور کړ. سردار محمد عظيم خان مخ پر کابل ونيو او ايوب شاه يې له ځان سره ملگری کړ. اوس نو په کابل کي دوو وروڼو سردار محمد عظيم خان او سردار دوست محمد خان دوه پاچهان (ايوب شاه او سلطان علي شاه) په لاس کي لرل ، چي دوی دواړه هم سره وروڼه وو. تر يو قتل و قتال وروسته سردار محمد عظيم خان خپل ورور سردار دوست محمد خان او دهغه په لاس درول سوي پاچا سلطان علي له کابل و شړل. سلطان علي يې په يوه چل د خپل وراره شهزاده اسماعيل په لاس وواژه او افغانستان د کوچنيو کوچنيو ملوک الطوايفيو په شکل د بارکزي سردارانو لاس ته ورغی. کابل سردار محمد عظيم ته ، غزني سردار دوست محمد ته ، پېښور سردار يار محمد خان ته ، کشمير نواب عبدالجبار خان ته ، کندهار د شيردل خان تر مړيني وروسته سردار پردل خان ته او ډېره جات نواب محمد زمان خان ته ورسېدل او هرات سدوزي شاه محمود او دهغه زوی کامران ته پاته سو .

سيکانو د انگرېزانو په هڅونه له دغې بې اتفاقي څخه گټه پورته کړه ورو ورو بې کشمير وملتان او ډېره جات د ځان کړل. د دغه ځايو اوسېدونکي او محلي حاکمانو د سيکانو د يرغل په وړاندي سخته مقابله وکړه. په ملتان کې د هغه ځاي پښتانه حاکم مظفر خان او د هغه زوی شهناز خان د جگړې په ډگر کې خپل سرونه د ننگ و ناموس د ساتلو په لار کې کښېښول (۷)، چې زموږ تريح لاندې شاعر شمس الدين کاکړ ((صد رحمت)) پر وایي. زما هدف د هغه وخت د ټولو پېښو بيانول نه دي، بلکې مراد مې دادئ، چې شمس الدين کاکړ دغه قصيده وشمه شعرزما په گومان په داسې وخت کې ويلې ده، چې سردار محمد عظيم خان په کابل کې ناست دئ او مرکز يې تر ادارې لاندې دئ. شمس الدين کاکړ، چې په کشمير کې يې د سيکانو په وړاندي د سردار محمد عظيم خان مقابله ليدلې وه او د هغې تاريخي ماتې شاهد و، چې سيکانو په دغه جگړه کې وخوړله، ځکه نو نوموړي سردار ته دوعاکوي او وايي، چې که يې يو ځلي هند ته گذرسي، درست پنجاب به لاندې باندي کړي او کافران به يې له هيښته مسلمانان سي. دی هغه کسان بختوربولي، چې په دغه جگړه کې له ده سره ملگري سي (۸). دا شعر ماته د ۱۲۳۵-۱۲۳۸ هـ ق کلونو ترمنځ ويل سوی ښکاري. خبره راڅخه اوږده سوه. ماله خپل کور وکلي څخه د شمس الدين کاکړ د وتلو خبره کوله او هغه پر تاريخي بحث باندي اوونستم. زه له کندهاره د شاعر وتل يوازي د ((ميني)) له اسيته نه گڼم. دی د هغه وخت حالاتو څوراوه. په کندهار کې يې د حمايې او ساتني امکانات محدود سوي وو، کورنی جنجال هم ورته پېښ و، ځکه يې کور وکلی پرېښو، په ټول شرقي ادب کې مينه، رقيب، بېلتون او هجران هغه سمبولونه دي، چې شاعر د وخت حالات په تمثيولي. د شمس الدين کاکړ په کلام کې خو لا حوادث په ښه څرگنده توگه بيان سوي دي. د زمانې دغه څپېرو وهلی شاعر په لومړي سر کې دخپل سفر دلوري په ټاکلو کې په دوو زرو کې و، يو ځای وایي:

قندهار را باندي تنگ کړ رقيبانو
اوس به ځم له لا چاربه و تبس ته
(۸۲ مخ)

که ((تبس)) د قافيې په التزام نه وي راوړل سوی، نو څوک داسې نتيجې ته رسوي، چې هندوستان ته تر تگ وړاندي يې د ((تبس)) اراده کړې وه. ((تبس)) يا ((طبس)) د خراسان (دني ايران د يوه ايالت) د يونبار نوم دئ (غيث). بل ځای يې کابل ته د تللو اراده ښوولې ده.

قندهار مي ستاله جوړه څخه پرېښو
ځم کابل ته لکه مار زخمې پر ملايم
(۷۰ مخ)

په پای کې يې دهند پر لور د تگ اراده مصممه سوي ده.

چې دلگير دهند پر لور زه شمس الدين يم
گيله مند لــــــ قندهاره نه يم څه يم؟
(۷۰ مخ)

نن خپل زړه راته ويل قندهار پرېرېده
 د خزان له ظلم ، جوړه گلزار پرېرېده
 د غم بار چي اخیستای نه شي پر لېڅه
 خپله لېڅه ځني و کاره بهار پرېرېده
 سرتور سر په لـڅو پښو ځني روان شه
 نام و تنگ لکه نعليني پر لار پرېرېده
 مخ سپېره کړه په ابرو درومه و هند ته
 آئينه غوندي خاکسار شه سينگار پرېرېده
 (۸۴ مخ)

شمس الدين کاکړ چي دوخت ناخوالو دکلي و کور پرېښوولو ته مجبور کړي ، پرېنچاب و کشمير يې مېني وکړې خو هورې يې هم د زړه سکون حاصل نه سو .

تنها ناست يم د هند خاوري پر مخ مورم
 آئينه مي تاريخي شـوه درېغه درېغه
 (۴۷ مخ)

دا چي هورې يې څومره وخت تېر کړې دئ ، ښه پوره څرگنده نه ده . خو عمري يې خوړلې و ، چي خپل هيواد ته د ستنېدلو هوا ورولاړه سوه . سره له دې ، چي کندهار د ((استوگني)) وړ نه گڼي . خو د پلار و مور د زيارت کشش و جاذبه يې وربولي . دغه جذبه د انسان د عمر په آخرو شپو کي ډېر زور کوي . مور له هيواده ليري خلک يې ډېره ښه احساسو .

شمس الدين کاکړ او شمس الدين غلجی

دديارلسمي هجري پېړۍ په شاوخوا کي د کندهار په پراخه فرهنگي حوزه کي د پښتو ادب د شعر او نثر پر اوږشو دوه ((شمس الدين)) لرو . يو د پښتو دېوان لرونکی شاعر شمس الدين کاکړ ، چي د کندهار په کلچار کي اوسېدی او بل د سراج الموتی ، مرحوم الموتی ، تحفه العابدین ، خلاصه المريدین ، فرايض ميراث او مذهب نامې مولف . شمس الدين کاکړ د خپل سوځنده شعر او عالي تخيل له امله تر خپل د ابل هم نامي د ډېر شهرت خاوند دي . ادبي څېړنو ته هم د شمس الدين کاکړ نامه وار د واره لار موندلې ده . د دغو څېړنو په تعقيب که وچاته د دوهم شمس الدين د نامه او آثارو د کتلو موقع برابره سوې ده ، څرنگه چي د واره يوې فرهنگي حوزې او تقريباً يوه تاريخي عصر ته منسوب وو ، ځکه نو د دوهم شمس الدين آثار هم د شمس الدين کاکړ له قلمه راوتلي گڼل سوي دي . همدا سبب دئ چي په پښتانه شعرا دوهم ټوک کي د شمس الدين کاکړ په آثارو کي د ((سراج الموتی)) نوم راغلی دئ . تاريخچه شعر پښتو مانه ده کتلې خو هورې به هم غالباً همدا راز وي ، ځکه په پښتانه شعرا کي د شمس الدين کاکړ سوانح د ((تاريخچه شعر پښتو)) د ليکوال له خوا ليکل سوې ده . کله چي پښتو ټولني د شمس الدين کاکړ دېوان خپور کړ (۱۳۳۳ ش) ، د شاعر د ژوند ليک ليکونکي د پښتانه شعرا په حواله ((سراج الموتی)) د شمس الدين کاکړ وبلله . د کابل پوهنتون لخوا چي د ((خلاصه المريدین)) په نامه د شمس الدين اثر خپور سو (۱۳۴۴ حمل) ،

هورې يې له دې دوو تنو څخه يو تن شمس الدين کاکړ جوړ کړ ، له کلچاباده يې ترکشک نخوده ورساوه او هورې يې پسې مړ او ښخ کړ. خلاصه المریدین او سراج الموتی يې دواړه د شمس الدين کاکړ په آثارو کې وبلل. خو داسې ښکاري ، چې د چاپي خلاصه المریدین د سرزې فاضل لیکوال د سرزې په پای کې د ځينو قراینو له مخې د خپل استنتاج پرسموالي شکمن سوی دئ ځکه يې کښلي دي ((په لنډ ډول مور و یلای سو ، چې خلاصه المریدین یو صوفیانه کتاب دئ چې شمس الدين کاکړ) یاغلجی څرنگه چې په دې کتاب کې راغلي دي (تالیف کړی دئ.)) او د همدې شک اغېزه ده ، چې د خلاص المریدین پر وقایه يې له احتیاطه ((شمس الدين)) کښلی دئ. په ((فرهنگ زبان و ادبیات بښتو)) کې دا د تېروتنه سمه سوې ده او خلاصه المریدین ، سراج الموتی ، مرحوم الموتی او تحفه العابدین د شمس الدين کاکړ په آثارو کې نه دي راغلي او د یو بل شمس الدين گڼل سوي دي. خو هورې بیا ددا دوهم شمس الدين له نامه څخه د غلجی لقب غورځول سوی دئ. ما (هوتک) اتلس کاله وړاندي د شمس الدين غلجی د خطي آثارو د مطالعې او څېړنې له مخې په ((زېري)) جریده کې دوې مفصلي مقالې وکښلې او دا دوه شمس الدينه مې سره بېل کړل ، د شمس الدين غلجی پرژوند لیک او آثارو مې یو څه رڼا واچوله. کله چې ((د پښتو د ادبي تاریخ خطي منابع)) نومي کتاب د ښاغلي زلمي هیوادمیل په قلم په ۱۳۲۲ ش کال خپور سو ، هورې يې زما ددغو دوو مقالو په تایید او ستایلو سره يې د شمس الدين غلجی ددوو نورو آثارو ((فرايض میراث او مذهب نامه)) څرک د پخواني لیننگراد د ختیځ پوهنې د انستیتوت په خطي مجموعه کې ورکړ. له دې وروسته زموږ هغه ادبي څېړونکي ، چې د افغاني محققانو څېړنې په منظمه توگه تعقیبوي ، ددغو دوو تنو (شمس الدين کاکړ او شمس الدين غلجی) آثار سره پېلوي . له همدې امله ما د شمس الدين کاکړ د دېوان ددغه نوي پروف د لوستلو پروخت د پښتو ټولني د چاپي دېوان له پایيزي څخه د ((سراج الموتی)) په باب لیکل سوی بیان له منته وایست.

د شمس الدين کاکړ پر شاعری او دېوان څو خبرې

میرزا حنان بارکزی وايي ، چې شمس الدين کاکړ په تکلیف سره غزل تیاروي.

اوس زموږ د وخت شاعر ملا شمس الدين دئ
په تکلیف تیاروي واړه غزل

ما د حنان دغه ادعا پخپل فکر سره داسې تعبیر کړې ده ، چې شمس الدين کاکړ غوښتي دي دهغه وخت د شاعری ټوله ښېگڼه (لفظي و ادبي صنایع او نور) پخپل شعر کې ځای کړي. دې کار به البته له تکلیف سره مخامخ کاوه او د شعر ویل به يې له طبیعي حالت نه ایستل. عربیت بل سرباری دئ ، چې شمس الدين يې په پخپل شعر کې په راوړلو سره د خپلې ملایې او علمیت سند په اخلې . که دانه وي نو شمس الدين باید ولي د غزل په جوړولو کې تکلیف ولري ؟ دی د شعر په فن پوه او د شعر پراصلو مسلط و مقتدر شاعر دئ. د نورو شاعرانو دېوانونه يې کتلي دي . په هنري لحاظ يې د شعر معیار اوچت دئ. ځانگړی سوز يې په شعر کې لیدل کېږي. روان شعر يې ویلي دي. ددغسې صفاتو څښتن به ولي په شعر جوړولو کې تکلیف ولري ؟

ادبي څېړونکي تقريبا په اتفاق سره شمس الدين کاکړ د پيرمحمد کاکړ د سبک پيرو گڼي. د پښتو ټولني د چاپ فاضل سرريزه ليکونکي د سبک پرمساله باندي د نور کار غوښتنه کوي. پردغه غوښتنه باندي پنځوس کاله تېرسوي دي خو که اوس لا هم څوک ددغه راز کار تقاضا وکړي، بېخايه تقاضا به نه وي. خو يوشی، چي مسلم حقيقت دئ هغه دادئ، چي د شمس الدين کاکړ پرشعر باندي لکه د نورو شاعرانو اغېزه چي سته د پيرمحمد کاکړ د شعر اغېزه هم ښه ډېره پرسته. دده خپل کلام هم ددې خبري شاهدي ورکوي. خو دې خبري ته مو بايد پام وي، چي پرشعر باندي د بل شاعر اغېزه هرومرو د يوه سبک د پيروی په معنا نه وي. زه د زياتو مثالو له راولو تېرېږم يوازي به په يو دوه مثالو اکتفا وکړم. شمس الدين کاکړ وايي:

زه دي خوله غواړم بتا ته مي بولي بې حيا
(۱۲مخ)

پيرمحمد کاکړ وايي:

ماوې خوله راکړه بتا ده وې چپ شه بې حيا
(۵۰مخ - د صحاف نشراتي موسسې چاپ - ۱۳۸۲ش)

شمس الدين کاکړ د ځينو پښتو شاعرانو په باب قضاوت تقريبا هماغه شان کوي، لکه پيرمحمد کاکړ چي بې کوي. دی وايي :

د ((فقيرميرزا)) په شعرويل نشته
بل به نه وي هسي شان د کان د شعر
په ردیف کي برابر دئ ولي درېغه
بې معنا الفاظ بې کرل عنان د شعر
(۳۴مخ)

پيرمحمد کاکړ وايي:

د ميرزا شعر به جوړ و ولي درېغه
په وحشي الفاظو ده کړ ويران شعر
(۷۷مخ)

البته د ميرزا خان انصاري په باب شمس الدين کاکړ د خوشال خان سره هم عقیده ښکاري.

خوشال وايي:

له چانه په پښتو کي ما مېزان ليدلی نه دی
ميرزا په دا زبان که ويل کړي دي تللي
(د خوشال خان ختيک مرغلري - ۲۹۹مخ)

ادبي څېړونکي سره له دې ، چي پيرمحمد کاکړ د خپل ځانگړي سبک څښتن بولي . خو دده په شعر کي يې داسي شواهد هم موندلي دي ، چي گويا پيرمحمد کاکړ د رحمان بابا پر پله رهي دئ . دغه راز شواهد موږ د شمس الدين کاکړ په شعر کي هم مومو . دی وايي

خدايه څه شوه هغه ماليدلي خلق
په بڼه خوی و په خصلت پسندلي خلق
په بي نياز عالم مي مينه نه ماتېږي
زما يادېږي هغه تللي تللي خلق
(۵۱مخ)

رحمان بابا وايي:

خدايه څه شوه هغه بنکلي بنکلي خلق
په ظاهر په باطن سپين سپېڅلي خلق
هيڅ خدا مي له دې خلقو سره نه شي
ژړوي مي هغه تللي تللي خلق

شمس الدين کاکړ وايي

پخپل عصر کښي که لاف زه شمس الدين کړم
نشته هسي رنگ ســـــوزان اشعار د چا
(۸مخ)

پيرمحمد کاکړ وايي:

چي انصاف زه پيرمحمد کړم لافي نه کړم
په همعصر کښي مي خوښ دی دځان شعر

په دې لاندې مثالو کي د حميد مومند د شعر اغېزه وینو . شمس الدين کاکړ وايي :

روخ د عيد شوه له چا عيد مبارکباد کړم
بياد چا ومخ تـــــــه وگورم زړه بناد کړم
نه مي يارنه مي اشناي نه مي غمخوارشته
چي بــــه مينه محبت ورباندي زياد کړم
(۲۳مخ)

حميد وايي:

چاته عید مبارکباد کړم چاته وگورم زړه بناد کړم
هغه ياراشنامي نشته چي پرې حق د ياری زياد کړم
(د عبد الحميد مومند د بوان-۱۹۱مخ)

شمس الدين كاکړ وايي:

شـــوه عجبـه زمانـه د تماـشو
چي بي نبي خانوادې کړې شو پيشو

.....

.....

له دې هسي بي تمېزو و بي قدريه
کښېنوي د هر زمري په خای پيشو

.....

سخندان بي د دېوان پرمتن درج کړي
که غزل شمس الدين کاري پر حاشو
(۷۲مخ)

حميد وايي:

خه مرزي کړه زمانې د تماشا
ننه وځي بي په غارگيد پر پيشو

.....

د ((حميد)) شعر دېوان کړ سخندانو
گڼه به وچا کښلي پر حاشو
(دېوان-۲۲۷مخ)

شمس الدين كاکړ وايي:

چي په تورو سترگو تور رانجه کړي پوري
جـــور په لاس يوه بلا پر بل بلا رډي
(۱۰۰مخ)

حميد وايي:

چي په تورو سترگو تور رانجه شي پوري
له يوې تـــوري بلا پاڅي سل نوري
(دېوان-۳۴۴مخ)

د شعر اغېزې په ادب کي عامه خبره ده. د عربي شعراغېزه پر پارسي شعر باندې د پارسي داپرېنټو باندې د پارسي اوپنټو شاعرانو دا يو پر بل باندې دومره زيات شواهد لري، چي له کښلوبي کتابونه جوړېدای سي. موږ که د شمس الدين کاکړ پروينا د نورو شاعرانو اغېزه وينو خو دی پخپله بيا د نورو شاعرانو لخوا د خپل شعر غلا کولو اشارې لري.

حاسدان به څو زما له شعره غلا کا
زرگنجونه مي په زړه کښي دفينه دي
(مخ ۱۰۰)

د شمس الدين کاکړ په دېوان کي مي مور د ادبي صنايعو خورا زياته پرېماني وينو او دغه راز يې ځيني سوچه محيطي اصطلاحگاني د شعر ژبي ته رسولي دي ،

غم چي يو ځله د چا په کور شناخته سي
خلاصېده يې تــــــر اېده خور و مور
(مخ ۲۹)

ده د الفنامې په جوړولو کي له لنډيزه کار اخيستی دئ او د الفبې هر توري يې په يوه بيت کي راوړی دئ. دده په کلام کي پر ځينو گونگو معماوو پېښېږو. له هغو څخه يوه داده:

که به زه کوم دروغ په عاشقۍ کښي
بيادي پاته شم ترميان د لام و کاف
(مخ ۴۸)

زما په خيال له ((لام و کاف)) څخه به يې مراد (لاهور او کندهار) وي ؟
د عروضي او هندسي مطالعاتو ثبوت يې له دې بيتو څخه څرگندېږي :

په هيڅ بحر تقارب وياړ ته نه شي
عبث وايي شمس الدين بحر خفيف
(مخ ۵۰)

نه يې ضلع قــــايمه نه زاويه شته
نور به څه شي را معلوم د عشق حدود
(مخ ۳۲)

له بحر تقارب څخه به يې مراد متقارب بحر وي ، چي له اتو ((فعولن)) څخه او خفيف بحر بيا له دوو ((فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن)) څخه منځ ته راځي. دهندسي فورمولو له مخي که ديوه مثلث قايمه ضلع او مخامخ زاويه معلومه وي ، دهغه مثلث مساحت محاسبه کېدلای سي. د شاعر اشاره و دغه فارمول ته ده.

د شمس الدين کاکړ په چاپي دېوان ځيني داسي بيتونه مخي ته راځي ، چي دوزن نيمگړتياوي لري . ماته دانيمگړتياوي دده خپلي نه رامعلومېږي . بنايي له قلمي نسخې څخه د رانقلوونکي بېباکۍ منځ ته راوړي وي . ما ځيني دغه نيمگړتياوي سمې کړې او زوايد مي په قوسينو کي راوړل .

د نوی چاپ او خطي نسخې بې:

مور ته د شمس الدين کاکړ د دېوان دوې تسجيل سوي قلمي نسخې معلومي دي ، چي د افغانستان په ملي ارشيف کي خوندي دي . يوه يې ((د عبدالواحد بن فيض محمدقندهاري قوم ترين)) په قلم په ۱۳۱۴هـ کي استنساخ سوې او بله يې د ((محمدگل خوشکاوې)) په کتابت په ۱۳۱۳هـ کي ليکل سوې ده . (۹) محمدگل خوشکاوې ماته په غالب گومان ارواښاد محمدگل نوري ايسي . ارواښاد محمدگل نوري د کندهار د مناري د کلي و او دا کلي په (خوشکاوې) کي پروت دئ (۱۰) ځکه نو ويلاي سو چي دا به د مرحوم نوري دوهم تخلص و . ماته دده دېوان يوه بله قلمي نسخه هم رامعلومه وه او هغه د ارواښاد حاجي عبدالمجيد هوتک په خطي کلکسيون کي خوندي وه . په چاپي دېوان کي قلمي نسخه نه ده ښول سوې ، ځکه نو څوک نسي ويلاي ، چي چاپي متن به په دغو دوو نسخو کي له يوې څخه برابرسوي وي او که څرنگه ؟ پرچاپي دېوان پنځوس کاله تېرسوي دي او اوس يې نسخې په ندرت سره پيدا کېږي .

د سړکال په پسرلي کي ښاغلي حمدالله صحاف د تليفوني خبرو په ترڅ کي راته وويل ، چي د شمس الدين کاکړ د دېوان د بيا چاپولو اراده لري او راڅخه ويې غوښتل ، چي د دېوان پروف زه هم ترنظر تېرکړم او که څه د کښلو ولرم ، پرويې ليکم . څه موده وروسته يې د دېوان تايپ سوي او کمپوز سوي پاني کاناډا ته راولېږلې . دا پاني مايوڅه په بېره وکتلې . د کابل چاپ د دېوان متن يې په هماغه شکل ، چي و ، رانقل کړې دئ او د ليکدود د سمون په برخه کي يې ښه پوره زيار کښلی دئ . ما هغه برخي ، چي د سمېدلو وې او زما په نظر نيمگړي راته ښکاره سوې ، اصلاح کړې او د شمس الدين کاکړ د ژوند او شاعرۍ په باب چي مي څه د ليکلو درلودل ، هغه مي پر وليکل . عجالتا مي يوه لنډو کي لغتنامه هم ورته ترتيب کړه . چاته چي له هيواده بهر سرگردانه ژوند معلوم وي ، پوهېږي ، چي په دې شرايطو کي زما لپاره تردې زيات نور امکانات نسته . که مي په ځينو برخو کي کړه لار اخیستې وي ، هيله ده ، چي را اصلاح يې کړئ .

د پښتني فرهنگ د لازيات خپرېدو په هيله

محمد معصوم هوتک
اوکويل - اونټاريو - کاناډا
د جولای دوهمه ۲۰۰۴ع (۱۱)

لمنلیکونه

- (۱) دشعرتمونو ته چي کومه نومره ايښوول سوې ده. هغه د بناغلي حمدالله صحاف د کمپوز سوي متن مخونه دي.
- (۲) د کلچاباد يا کلچابات په نامه يوکلی د احمدشاهي کندهار په جنوب ختيځ کي پروت دئ. داسيمه انگوري باغونه دي. د پخوانيو تشکيلاتو له مخي د ډنډ په اولسوالي پوري تړلی و او اوس د دامان اولسوالی جز دئ. اوسېدونکي يې پوپلزي دي. زياتره باغونه يې د بنار د اوسېدونکو ملکيتونه دي. ددغه کلي نوم ددفتري ميرزا ايانو ((قليچ آباد)) کړي دئ. د کليو او محلاتو د نومونو په اړولو کي ددفتري ميرزا ايانو ددغه راز لاسوهنو مثالونه د ان د پاسه دي. له ((سپېروان)) څخه يې ((سفېدروان)) ، له ((زنگوات)) څخه يې ((زنگي آباد)) ، له ((شالمار)) څخه يې ((شعله ماه)) ... جوړ کړي دي. دغه ځايونه که پخپل محلي نامه وليکل سي ، ډېر به ښه وي.
- (۳) د کابل چاپ دېوان کي د ابیت داسي دئ:

اوس زموږ د زمانې ملاشمس الدين دئ
په تکليف يې جوړول مدام غزل

- (۴) د چاپي دېوان د سريزي (پاييزي) ليکوال د پښتانه شعرا دوهم ټوک له رويه دا اټکل د ارواښاد پوهاند رښتين بللی دئ ، د پښتانه شعرا دوهم ټوک رشتيا هم ارواښاد پوهاند رښتين ((تاليف او تدوين)) کړي دئ. خو د همدغه کتاب د ((د)) مخ د څرگندوني له مخي د شمس الدين کاکړي سوانح د شلو تنو نورو شاعرانو له سوانحو سره يوځای د ارواښاد علامه حبيبي له خوا ورته تهيه سوې وه. نو څوک دا نه سي ويلای ، چي دا اټکل به چا و ؟
- (۵) دا نيم بيتی د رحمان بابا له دېوانه تضمين سوي دئ.
- په سبب د ظالمانو حاکمانو
گورو کورو و پېښور درې واره يودي
- (۶) د احمدشاهي دور په عظمت او دهغه د زوی تیمورشاه تر وفات وروسته د پښتنو پر حال ژړا او افسوس موږ د هغه وخت د يوبل دراک شاعر حاجي جمعه بارکزي په دېوان کي په يوه اوږده قصيده کي هم لولو :

چي نوبت د احمدشاه سو
پرهرچا باندي نظر و
سلسله يې پرجهان وه
نه پرچا زور و زياتی و
چي رحلت يې له دنيا سو
تيمورشاه يې پرځای کښېوست
هم هغه لار يې نيولي
هغه هم مخ پر غروب کړ
بخت يې ووت له اولاده
لاتسراوسه دريدردی
اوس نوبت د کندل خان دی
ودانی يې کړې خرابي
درست وطن يې په حصه کړ
دريدره يې مخلوق کړ

که بانه يې سوه درپوري
سرتور سرپښې بيلي درومه
که دي خپل سرڅڼي خلاص کړ
يوخيوات هم پرخان وکه

(د حاجي جمعه بارکزي دېوان - ۱۷۳ - ۱۷۴ مخونه - ۱۳۲۰ ش - کابل)

- (۷) غبار - افغانستان در مسير تاريخ - ۵۱۰ مخ
- (۸) له سردار محمدعظيم خان څخه ځيني مورخين خوله وهي او وايي چي په پېښور کي د سيکانو او پښتنو ترمنځ په تاريخي جنگ کي (۱۸۲۳م) يې ځان څړولی و. (پښتانه د تاريخ په رڼا کښي - ۹۵۷ مخ)
- (۹) مشترى حيدري نجراي - عبدالقدير - فهرست نسخ خطی پشتو آرشيف ملي افغانستان - ۵۹ مخ - کابل - ۱۳۷۵ ش
- (۱۰) دمنارې په نامه يوبل کلی د کندهار په ارغنداب کي هم سته.
- (۱۱) دامقاله د ښکلامجلي ددریم کال په پنځمه گڼه ، پرله پسې اوولسمه گڼه ، ۱۳۸۴ ش (غويی - غبرگولی) کي په ډېره ښمگړي توگه چاپ سوه .